

справу з вороже налаштованими сільськими караулами. Коли влада на місцях хоча б на деякий час переходила в руки селян, вони, твердили учасники виступу, далеко не завжди “поводилися справедливо”. “Загін повстанців, – згадував представник “скривдженої сторони” Ф. Шостаковський, – оточений біля Ковшуватої, розбігся, і тоді почалося систематичне винищення. Тисячі селян оточили ліс. Кожного впійманого повстанця вбивали. Ось яке милосердя народу! Вони вбивали безпричинно, безвідповідально, навіть беззахисних людей” [2, 84–85].

Ця обставина змусила прогресивно думаючих лідерів польського руху згодом переосмислювати уроки своєї діяльності. У “Відозві до еміграції”, датованій 19 листопада 1865 р., Я. Домбровський зазначатиме, що “останнє повстання (Січневе) стало для нас дороговказом, як ми повинні чинити у майбутньому... вказало на потребу поширити наші поняття поза межі егоїстичного, а отже, неправильно осмисленого патріотизму, а також конечність опертися у наших діях на пошанування прав людини і визнання прав інших народів” [5]. Тобто, варто розуміти, в 1863 р. цього “пошанування” до українських селян виявлено не було, що сукупно з низкою інших обставин спричинило їхнє своєрідне місце у вищезазначених подіях.

Джерела та література

1. Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ ст. / Богдан Гудь. – Л., 2006. – 448 с.
2. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Даніель Бовуа; пер. на укр. З. Борисюк. – К. : Критика, 1998. – 336 с.
3. Литвинова Т. “Поміщицька правда”. Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ століття (ідеологічний аспект) / Тетяна Литвинова. – Д. : ЛІРА, 2011. – 737 с.
4. Див. : Електронний ресурс. – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki_\(1863\)](http://uk.wikipedia.org/wiki_(1863))
5. Павлишин А. Студії над генезою польсько-українських конфліктів у ХХ столітті / Андрій Павлишин // Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n10texts/pavlyshyn.htm>

Андрій Касян

ОБРАЗ ВОЛОСНОГО ПИСАРЯ В ТВОРАХ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА ТА М. АСТИРЄВА

У сучасній історіографії практично відсутні комплексні праці, присвячені характеристиці одному з найкolorитніших і водночас найвпливовіших посадовців у волосному правлінні – волосного писаря. Ці місцеві урядовці які юридично виконували лише канцелярські функції, але поступово переросли в ключові фігури волосного правління.

Користуючись малограмотністю сільського населення, вони часто зловживали своїм службовим становищем. Тому перспективним є дослідження образу волосного писаря в українському суспільстві “довгого” ХІХ ст. та ставлення до нього селян на прикладі літературних творів Г. Квітки-Основ’яненка та М. Астирєва.

Доцільно звернутись до творів, автори які цікавилися чи навіть мали зв’язок з селянським самоврядуванням та більш-менш чітко уявляли про діяльність волосних правлінь, зокрема волосних писарів. До таких належали Г. Квітка-Основ’яненко та М. Астирєв. Отак перший був обраний предводителем дворянства Харківського повіту і перебував на цій посаді з 1817 по 1829 рр. [1, 7]. Наприкінці його служби в 1829 р. побачила світ комедія “Шельменко – волосний писар” [1, 11].

Сюжет п’єси присвячений зловживанням волосних посадовців передусім, на прикладі рекрутського набору. Спритний писар Шельменко та волосний старшина вигадують, як їм здається хитромудру, схему, як позбавити волосного старшину боргів перед вдовою та відібрати майно, яке їй залишив покійний чоловік. Позаяк по своїй службі Г. Квітка-Основ’яненко часто мав справу з представниками волосної адміністрації, логічним видається припущення, що в основу образу Шельменка був покладений реальний персонаж, хоча дещо гіперболізований та художньо стилізований.

Загалом постать волосного писаря Шельменка достатньо неоднозначна. Про це ми дізнаємося з розмови Шельменка з Трохимовичем, волосним старшиною. “Будучи сказати був я і в земському і трохи-трохи в казначейство не вскочив”, – говорить Шельменко про свою попередню службу [1, 282]. Тут же знаходимо відомості про секретаря волосного суду Прокопа Микитовича Грошолупа, який і навчив його всім “премудростям” писарської справи. Варто відмітити, що Шельменко, українець, за національністю, займає посаду в одній з великоросійських губернії, причиною став прокол в одній з афер Шельменка на попередній службі, де за фальсифіковані матеріали його б мали віддати в рекрути. Але наш “герой” вчасно відчувши небезпеку, скориставшись наявним у нього паспортом, зумів уникнути покарання [1, 283].

Будучи, безперечно, освіченою людиною, Шельменко був відомим своїм вмінням отримувати вигоду з різного роду адміністративних справ. Про це дізнаємося від одного з членів рекрутського присутствія Чаркодуєва, який був певен: “Якщо сам (Шельменко – А.К.) придумав, то не без ума і хитрості. О голова! Істину кажу: губерньська голова! Не для волості він створений” [1, 274]. Отже, волосний писар Шельменко був знаний на всю волость своїм “вміннями”. Тут доречно згадати і ситуацію з його сусідом Гуляховським та сивухою, яку за наказом Шельменка вночі виточили з бочок, а вже вранці справу було закрито за відсутністю доказів [1, 277]. Така характеристика волосного писаря, є достатньо типовою, тому що писар, будучи вільно найманим працівником, не обирався громадою і був чужою для селянського

загалу особою. Тим більше, як витікає з вище наведених фактів, досить часто це були люди не місцеві і мали достатньо сумнівне минуле.

Шельменко не користувався довірою та повагою у населення волості. Так Степанида, мати Микити, якого несправедливо мали забрати в рекрути, подаючи скаргу губернатору, звинувачує у цьому зловживанні волосного старшину та його – писаря “хохлацький чуб, що нас обдирає” [1, 291]. У свою сергу шинкар Бутилочкін характеризує Шельменка наступним чином: “Волосний писар, мужик, маючи гроші стидиться бути разом зі своїми братам і тратить гроші на смачний стіл і дорогі вина.” [1, 288].

Отже є підстави зробити цілком умотивоване припущення: волосний писар не асоціював себе з населенням волості, вважав свій статус вищим, а селян сприймав лише як об’єкт наживи, про що й говорить згадана Степанида.

Звичайно образ Шельменка є художнім і йому присутні деякі вкрай негативні риси, на яких наголошує Г. Квітка-Основ’яненко. Але все ж твір досить виразно висвітлює гострі проблеми тодішнього суспільства, передусім це ті ж, зловживання посадових осіб волосного правління. Враховуючи тривале перебування Квітки-Основ’яненка на службі, логічно припустити що в основу образу Шельменка покладено типові персонажі. Тобто характерні ознаки реальних волосних писарів, з яким письменнику доводилось зустрічатися під час виконання посадових обов’язків. Адже не випадково саме писар, а не старшина, вигадує різні корупційні схеми. Автор сам дав відповідь на це питання: “Будучи сказати, усюди воно так водиться, від губернського та й до волосного правління, що у секретарі або у писарі в ранзі секретаря – уся сила” [1, 281]. Дався взнаки і надзвичайно низький рівень освіти сільського населення. Незважаючи, що Микита і володів основами грамоти, але вмів читати лише друковані церковні книги. Користуючись цим, волосний писар хотів переконати юнака, що “по-письменному” Микита Михайлов буде Никифором Міняйловим, який був одним з чотирьох синів Міняйлових, які втекли на вільні землі і тому підлягають рекрутському набору [1, 267].

Підсумовуючи, варто відмітити, що образ волосного писаря Шельменка, створений Г. Квіткою-Основ’яненком, має відверто негативний характер. Можна, звичайно, відзначити, що це було викликано потребою негативного героя в художньому творі, але це лише зайвий раз підтверджує: таким героєм на початку XIX ст. вважався саме волосний писар.

Оскільки перша половина XIX ст., була періодом фактичної апробації волості, через впровадження волосного правління для управління державними та удільними селянами. Тому образ волосного писаря Шельменка відображає саме цей період. Аби з’ясувати, чи позначилося впровадження загального волосного устрою після 1861 р. на зміні статусу волосного писаря, звернемося до творчості М. Астирєва.

Микола Михайлович Астирєв, успішно закінчивши у 1878 р. курс реального училища в Москві, переїхав до Санкт-Петербурга, де поступив в

Інститут інженерів шляхів сполучення, але не закінчив його. Поїхав у село де влаштувався волосним писарем.

Ось як описує М. Астирєв свою першу зустріч із писарем волості, куди його направили (спочатку помічником): “він швидко підняв голову і на лиці його жовтому та злому, намагалась з’явитись якась привітна посмішка, але дуже невдало [2, 21]”. Така неприваблива зовнішність та ще й пихате поводження з підлеглими, про що М. Астирєв пише далі “його зухвалість вивела мене із терпіння” [2, 27], відображають реальний образ волосного писаря.

Позаяк праця Миколи Михайловича – не лише художній твір, а ще й спогади людини, яка займала посаду у волосному правлінні, то образ писаря тут позбавлений багатьох романтичних рис присутніх Шельменкові, і має досить похмурий вигляд, а також позбавлений особливих манер у взаємовідносинах з підлеглими. Сам М. Астирєв приїхав до волості, щоб ближче познайомитися з сільським устроєм та оволодіти писарською справою. Але волосний писар не спішив вводити його в курс справи і лише після вказівки повітового начальника, він дозволив йому переглядати фінансові книги та інші документи [2, 33].

Детальніше розглянемо історію появи волосного писаря та його діяльність на посаді. М. Астирєв зазначає: “Писар Ястребов був прийшлою, хоча вже обжитою в Дем’янівському людиною; походив він із кантоністів і в молодості був спеціально підготовлений для писарської кар’єри; потім двадцять років служив військовим писарем у полковій канцелярії, і нарешті отримавши, через білмо на оці, чисту відставку, – за допомогою, якогось покровителя з начальства, і з’явився в Дем’янівському, де працював вже дев’ятий рік” [6, 35]. На посаді писаря Ястребов, був відомий своїми часом непомірними до наживи апетитами, жодна справа де можна було отримати прибуток не проходили мимо нього. Він отримував відсотки з шинкарів та торговців, різного роду документи та судові справи також оплачувалися. Це й дало йому змогу, при зарплаті в 38 рублів, добре одягати свою родину з 6 осіб, відправити старшого сина на навчання в прогімназію, побудувати новий будинок [2, 36]. Ці факти черговий раз доводять, що здебільшого писарі були зовсім не бідними людьми.

Показовим є й протистояння між писарем та волосним старшиною, яке часто доходило до відкритих протистоянь. Не можна оминати увагою і той факт, що старшини змінювалися, а писар залишався на своєму місці. Коли старшина не мав освіти, то йому залишалися лише незначні прибутки, які пропускав писар. Але коли старшиною був обраний жадібний і освічений Живоглотов, за донесенням Ястребова був звільнений та відправлений в арештантську роту [2, 37]. Так розправлявся з негодними старшинами писар. Не останню роль відігравала і та обставина, що Ястребов був у приязних стосунках повітовим начальством [2, 48]. Це переконливо ілюструє фактичну узурпацію влади у волості

писарем, що у такий спосіб мінімізувало основні принципи селянського самоврядування, негативно позначалося на роботі волосного правління.

Діаметрально протилежним видається образ писаря, якого змінив на посаді М. Астирев у Кочетовській волості. Ось як він описує свого попередника “не користувався ні авторитетом ні владою, він дуже недовго прослужив на цьому місці, близько півроку, і мав велику пристрасть до пива”, саме пристрасть до алкоголю і поставила крапку на його кар’єрі [2, 51]. Як бачимо не завжди волосні писарі були “вмілими” посадовцями, інколи це були і не зовсім далекоглядні особи, ще й залежні від алкоголю. Але в обох випадках волосний писар не користувався повагою селян. На наш погляд, це було викликано рядом причин: по-перше волосний писар був не виборною, а призначуваною посадою, і впливу на нього з боку населення практично не було; по-друге писар був людиною освіченою, а це викликало недовіру до нього з боку малограмотних селян і водночас давало змогу писарям, проводити різного роду афери і наживатись на тому, що відповідно теж не могло підвищувати їх авторитет серед селян; по-третє часто давалось в знаки немісцеве походження писаря, тобто він був людиною прийшлою, а у консервативних селян це також викликало певну недовіру, а ще дозволяло різного роду аферистам займати цю посаду, як у випадку з Шельменком.

Отже у п’єсі Г. Квітки-Основ’яненка “Шельменко – волосний писар” головний герой має виражені негативні риси, а також відомий частим зловживанням своїм службовим становищем та отриманням хабарів. М. Астирев, займав особисто посаду спочатку помічника, а потім і волосного писаря. Він також негативно характеризує свого начальника та попередника на посаді. В результаті проведеної розвідки автор дійшов висновку, що постать волосного писаря в літературних творах сучасників має переважно негативний характер.

Джерела та література

1. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів у семи томах / Під. ред. Федченко П.М. – К.: Наук. думка, 1978–1981. – Т.1. Драматичні твори. – 492 с.
2. Астырев Н. В. волостных писарях. Очерки крестьянского самоуправления / Н. В. Астырев. – М., 1886. – 299 с.

Юлія Різник

ЦЕНзуРА ПОШТОВИХ УСТАНОВ НАДДНІПРЯНЩИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ В м. КИЄВІ)

На території України у ХІХ – на початку ХХ ст. режим поштової цензури визначався законодавством Російської імперії. У 1826 р. було